

Undervisningsmateriale

Hjerl Hede

Opgave

Mennesket på Heden

Uddrag af en hedebondes dagbog

Dagbogsbladene fra juni måned 1830 på hedebonden Peder Knudsens gård i Haderup sogn giver et indtryk af, hvorledes en hedebondes økonomi og produktion nødvendigvis måtte tilpasses de livsbetingelser, der blev budt en bonde i forrige århundrede på den sandede hedejord.

På de 2 skemaer a og b skal du ved gennemlæsning af dagbogssiderne sætte x i i rubrikkerne ud for hvilket arbejde, der udførtes dag for dag i juni måned 1830 på hedebonden Peder Knudsens gård i Haderup sogn.

Forklaring inden læsning af dagbogssiderne

Med henvisning til siderne 7–13 i Gudrun Gormsen: Hedebonden– studier i gårdmand Peder Knudsens dagbog 1829–1857 – skal der kort nævnes, hvad man kunne få ud af heden (og til dels mosen):

- Tørv: Tynde overfladetørv – brugt til forskellige formål:
- a) gødning, blandet med møg.
  - b) isolation af gårdens ydermure.
  - c) bygning af diger (i stedet for hegn omkring markerne).
- NB: Træk til forsk. formål blev efter et års tid genbrugt, blandet med møg og ført tilbage til markerne, hvor den i sin tid kom fra.
- Sod: Til diger brugtes også en anden form for tørv, en mere sandet græstørvtørv – kaldet sod.
- Asketørv: Tørrede lyngtørv, brændt af på en mark. Asken virker som gødning.
- Fladtørv: Tynde overfladetørv benyttet til sanddæmpning.
- Klynetørv: Tørv gravet i mosen.
- Brændlyng: Lyng slået med en lyngle. Brugt til optænding i ildsteder og bageovne.
- Faarlyng: Lyng til foder, slået med lyngle.
- Strølyng: Lyng slået med lyngle. Brugt til strøelse under dyrene i stedet for halm, som man ikke havde så meget af.
- Tækkelyng: Plukkes–"trækkes" og bundtes. Brugt til tækning af hustagene i lag blandet med strå (rughalm eller tagrør).
- Lyng som "sengehalm": Man plukkede – eller – "trak" – lyng, som blev lagt som underlag i sengene, når man ikke havde halm.

Tørv Træk Sod Dige Aske- Klyne- Strø- Senge- Brænde- Blande
tørv Træk Sod Dige tørv tørv tørv tørv tørv tørv tørv tørv tørv
møg

Skema a

Junius 1830

1. Tirsdag

2. Onsdag

3. Torsdag

4. Fredag

5. Løverdag

6. Søndag

7. Mandag

8. Tirsdag

9. Onsdag

10. Torsdag

11. Fredag

12. Løverdag

13. Søndag

14. Mandag

15. Tirsdag

Tørv Træk Sod Dige Aske- Klyne- Strø- Senge- Brænde- Blande
tørv tørv tørv tørv tørv tørv tørv tørv tørv tørv tørv
møg

Skema b

16. Onsdag

17. Torsdag

18. Fredag

19. Løverdag

20. Søndag

21. Mandag

22. Tirsdag

23. Onsdag

24. Torsdag

25. Fredag

26. Løverdag

27. Søndag

28. Mandag

29. Tirsdag

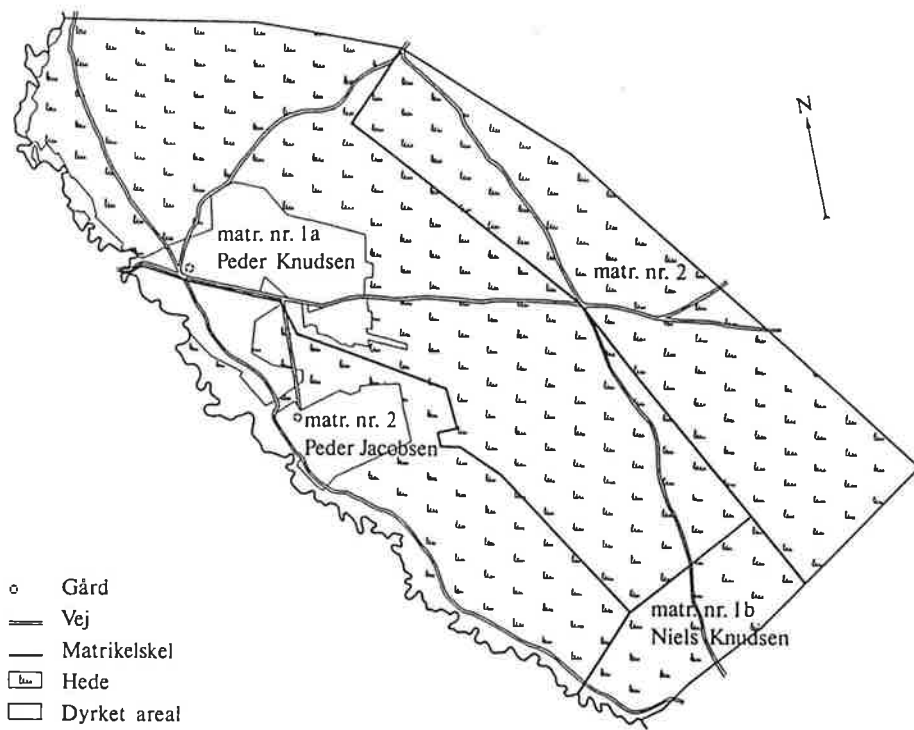
30. Onsdag

Fig. 3. Arbejdsåret på Peder Knudsens gård udarbejdet på basis af alle år

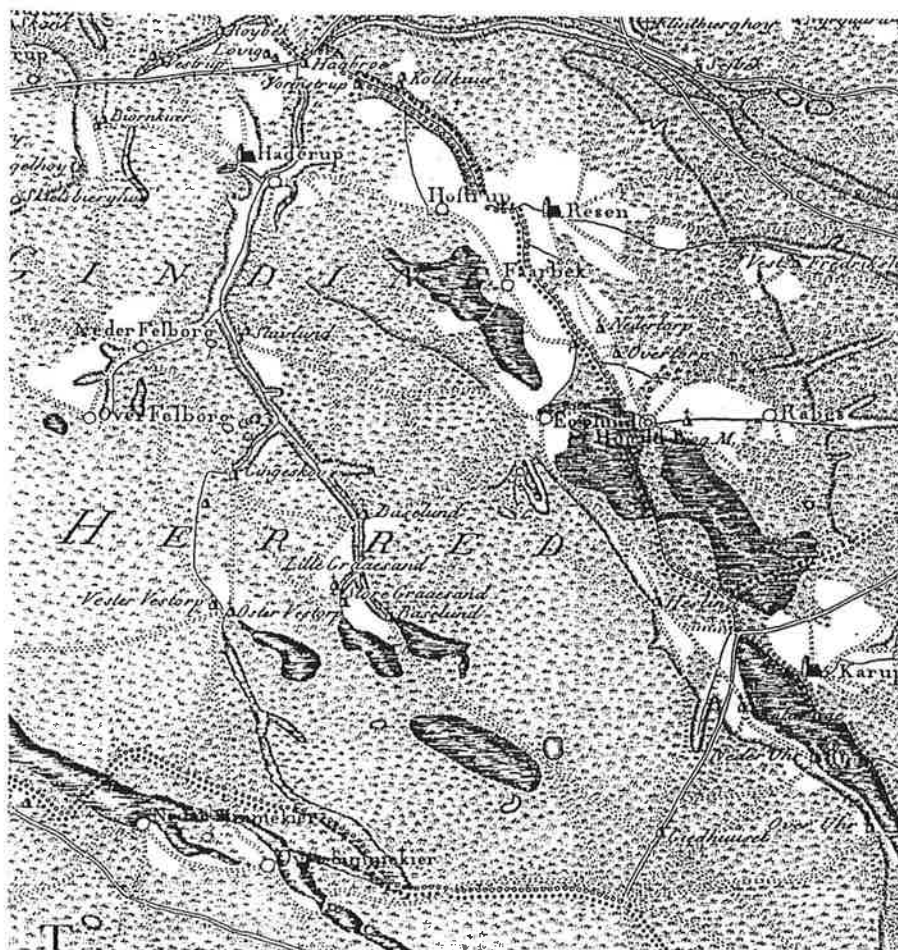
Aktivitet	Måned	jan.	feb.	marts	april	maj	juni	juli	aug.	sept.	okt.	nov.	dec.
<u>Kvæg</u> køer, græsning heste, græsning stude, græsning får, græsning													
<u>Eng</u> klippe får													
<u>Ager</u> høslet arbejde med vanding													
<u>Hede</u> gødskning pløjning såning, harve fælde													
<u>Mose</u> blande gødning høst kartoffeloptagning tærskning bygning af diger tørv træk													
<u>Mose</u> bjergning af fårel yng bjergning af strølyng bjergn. af brændelyng klyne													

Kilde: Peder Knudsens dagbog

Skemaet er udarbejdet af Gudrun Gormsen.

Kort over Staulund gårdes jorder.

Kort over Haderup sogn. Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort 1800. Bringes med tilladelse fra Geodætisk Institut. (A 187/82).

Ordliste til brug ved gennemlæsning af Peder Knudsens dagbog

aftægtshuset:	Peder Knudsen indrettede i 1830 en lejlighed til sin mor, der var gået på aftægt i 1829, da Peder Knudsen overtog gården.
Aritmetica Tyronica:	regnebog
Author:	forfatter
Axelstok:	aksen på vognen, hvorom hjulet drejer
Bdv.:	Forkortelse for brændevin
brøstfældig:	nedslidt
Coloqvium Aritmeticam:	regnebog
Damsteder:	marknavn
Elkjerrund:	marknavn
Emd.:	forkortelse for eftermiddag
Favn:	gammelt længdemål. 1 favn er 1,882 m
Fmd.:	forkortelse for formiddag
Fæhuset:	kostalden
Fæstader:	kobåse
grov:	gravede
Grønjord:	jord som er udlagt til græs
Hakkelseshuset:	foderlo, hvor der blev skåret hakkelse til hestene
haver:	har
hjelmet:	ordet betyder plettet el. lign.
ibdm.:	ibidem (lat.) betyder sammesteds
Kiil:	marknavn
kline:	kline tavlerne i et bindingsværkshus
Knudstrup Marked:	Marked afholdt ved Knudstrup Kro syd for Viborg. Bestemte markedsdage var ofte betalingsterminer
Kæpstok:	opstander på vogn, der støtter vognfjælen
Lod:	Uld
Lpd.:	forkortelse for lispund. 16 pund
Nederskift:	marknavn
Md. Bregenholm:	Madam Bregenholm. Hun var præsteenke og tiltaltes derfor Madam
pd.:	forkortelse for pund
pot:	gl. rummål. Knap en liter (0,965 liter)
Rbsk.:	fork. for rigsbankskilling. Møntsystemet var fra 1814–1875
Rystehuset:	Foderlo, hvor halmen rystes op inden fodring af kreaturerne
slæbe byg:	at harve byggen med et bræt
toet:	vasket
Trav lyng:	en trave er et gammelt mål. Her betyder det 20 knipper lyng
Ungnødder:	ungkvæg
Vognkæp:	opstander på vognen, der støtter vognfjælen

Uddrag af gårdmand Peder Knudsens dagbog. 1830, juni måned.

Junius
1830

1. Tirsdag Regnveir næsten den hele Dag jeg var i nørre Hede Efter Faaren Emd. satte jeg Skillerum for de 2 vestre Fæsteder i Fæhuset hvor vi lader de 3 Ungnødder gaae løse som er i 2det Aar og de 4re i 3die Aar gaar nu i Rystehuset løse
2. Onsdag Pløiede jeg til Boghvede Nederskift med Hestene Ch. og Ane slog Strøe-Lyng ved Kiil Emd. bland vi med Stud paa Møgdyng I Dag er Hestene paa Græs
3. Torsdag Fmd grov mig Ch. Træk Jeg slæbte Byg neden Bakken saaede 1 Skp Boghvede ved Neder-skift og harvede dette og Kartofflerne. I Dag har de Toet og klippet 24 Faar. Ch. Sand betalte 12 Rbsk + 2 sk Cour. for 6 læs Leer
4. Fredag Regnveir. Jeg gjorde noget ved en Besla-gen Hjul som var brøstfældig Emd. blend vi med Stud Ch. hjemme
5. Løverdage Blend vi. Jeg var i Overfeldborg købte en Gris af Knud Pedersen a 1 rd 2 mk de toede og klippede 21 Faar den ene Vædder har rystet Lodden af sig i Forveien hvorfor de var fire for Baade at toe og klippe ham.
6. Søndag Var mig og Moder til Alters Ch. Bled Ch. og Mrn. Grov kjørte med hjem. Regnveir.
7. Mandag Blend vi paa Møgdyng.
8. Tirsdag kjørte jeg 2 læs Tørv for Laust Torp af vor Hede og Peders Karl Ch. kastede Leer til Simelkjær-boerne Emd. hentede noget Lyng ved Kiil til Brændsel og Strøelse.
9. Onsdag Blend vi ogsaa Emd. Kjørte vi Digie paa Møgdyng med Hester og Stud Mariane til Skole jeg laante Ch. Jespersen min Aritmeticham Tyronica, jeg laante igjen af ham samme Authors Coloqvium Aritmeticham.
10. Torsdag Kjørte vi og Digie med Hester og Stud. Andreas Vaker fik 1 1/2 Pot Bdv. a 14 sk Potten paa Credit.
11. Fredag Ligesaa
12. Løverdage Ligesaa i Dag er Anders Ch. Ane og Jens til Skrifte Emd. Jens i Feldborg med den Graa Qvie til Tyr.
13. Søndag Var disse 4re til Alters jeg tøjred disse 8te Løse Ungnødder da jeg ellers skulde have vogtet dem jeg solgte 3 pd sort Lod til Ch. Knudsen Smed a 2 mk 2 sk pdet

- solgte det hvide jeg vil undvære til Ch. Andreassen fra Simelkjer fik samme Priis han fik et Læs Leer og Christian Nielsen ibdm 1 Læs Laante Ch. 3 mk til at betale Smeden.
14. Mandag Kjørte jeg et Læs Tørv til Høstrup for Niels Pedersen som han med flere haver gravet i min Hede Peder red med 1 Læs Ch. og Ane slog Strøe Lyng og noget til at legge i de sandige Steder i Egelund Vei Emd. kjørte vi Digie paa Møgdyngen med Hester og Stud
15. Tirsdag Blend vi og Digie om Fmdgen Moder i Hadderup at vilde have talt med Md. Bregenholm; men denne var død i Gaar Emd. Kl. 5 Slet om Emd. kjørte vi Træk paa Møgdyng med Stud
16. Onsdag Grov vi Klynetørv havde Simons Hustru at bære ud, men Regnen blev saa meget om Emdgen at vi maatte Gaae hjem Kl. 5 Hens i Feldborg med den Røde Kov til Tyr
17. Torsdag Grov vi og Klynetørv havde Christiane at bære ud i Dag igjen, Vi grov dem i neder Enden af Mosen baade for at prøve hvordan Bunden var der, og for at faae dem sat paa Heden for beder at tørres end som i Mosen hvor vi har sat dem i mange Aar Emd. kjørte vi Jord paa Møgdyng
- med Studene.
18. Fredag I Nat har hjelmet Kov kalvet uden at nogen vidste derar Kalven gik i Steden ved Moderen da Ane kom i Fæhuset, en deilig sortbroget hjelmet qvi Kalv, vi blend i Dag den store Møgdyng af i denne er kjørt omtrent 340 Læs Træk 250 Læs Digie 150 Læs Fæ og Hestemøg Summa 740 Læs de sidst deraf har været skikkelig store, da Hester og Studene ere krafftfulde.
19. Løverdag Regnveir Vi lagde et Stykke Reeb af Hestehaar 4 Faune Emd. kastede vi noget af Møgdyng op skjøndt det regnede af og til.
20. Søndag Var jeg og Moder til Kirke, kjørte med Peder hjem.
21. Mandag kastede vi sidste af Møgdyng og kjørte 10 Læs Træk paa Bunden af Staldmøgdyngen, og omtrent 10 Læs Digie er kjørt deri i Forveien Emd. satte vi nogle Kaalplanter kjørte et Læs Faarmøg ned til Kaalgaarden, af hentede et Læs Strøelyng i Øster Hede M. Sakeberg hentede 2 Læs Leer fra Ch. Nielsen 1 Læs her han selv hentet er 3 Læs Ch Andreassen 1 Læs Ch Felde 2 Læs disse sidste betalt - 1 sk
22. Tirsdag Gik Moder til Hadderup at Md. Bregenholm

skulde begraves i Dag
 og Moder skulde hjelpe
 ved Madens Tillav-
 ning, vi kastede noget
 paa Staldmøgdyngen³ og kørte 9 Læs
 træk derpaa
 Lagde disse forhen hjem
 kørte Sod til Digie
 kørte nogle Læs Grøn-
 jord i denne nye Be-
 gyndte Indlukke ved
 Stuehus om Midda-
 gen maalte jeg Ruget
 paa Loftet 7 Tdr god
 Maal 4 a 5 Skp gammel
 dette maalte jeg ikke
 Emd kørte og grønjord
 som vi tog bag Hakkelse-
 huset i forommeldte
 indlukke, kørte 2 Læs
 Gruus i Leden ved
 Vognporten hentede
 et Læs Træk, som vi
 lagde for Fæhuusdørren
 Ch. gik til Feldborg

23. Onsdag Jeg solgte 1/2 Tde Rug
 til Naboe a 1 Rb 4 mk 8 sk
 paa Credit til Efteraarets
 Knudstrup Marked. Vi
 veiede Lod 1 Lpd 15 1/2 pd
 og der er dog omtrent
 1 pd afbøset (?) dette og hiint
 er efter vore egne Faar
 meget god af 33 Faar
 disse og 3 sorte ere
 mine og 6 af Moders
 2 af Søster Ane hendes
 1 af Broder Anders hans
 1 af Søster Mette hendes
 ialt 46 som ere alle disse
 som i Efteraaret blev
 sat paa Vinterfoder
 Gud være Lovet at
 Tallet endnu er fuld
 da kuns faae i Egnen
 kan sige dette
 Ch grov Sod ved Damsteder
 mig og Ane kørte disse
 Asketørv de sidste af dem
 som vi grov d 17 Juli 1828

at begynde en Møgdyng ved
 Elkjerrund Vei og noget
 grønjord som vi tog uden
 for Agre ved Veien
 Ch Felde betalte 2 mk 10 sk
 for 6 Læs Leer 1 for ham
 selv og 5 for Ch Nielsen
 af Simmelkjær
 Emd. harvede jeg Kar-
 tofler ved Nederskift
 og paa Marken
 kørte lidt jord
 paa M. Møgdyng
 Ch. grov Sod

24. Kørte vi Sod til
 at begynde Jordvold
 med med neden Stue-
 huset om Emd. Fmd.
 lukkede vi et lidet
 Stykke til vestre Ende
 af det som vi 10.
 Juli f.A. ei kunde
 lukke længere for Ru-
 get.

25. Fredag Reiste Ane og i Tørv
 Emd. plukkede hun 2 1/2 Trav
 Lyyng til at legge i
 Sengene under hal-
 men som vi ikke har
 noget af. Vi grov
 Sod bag Staldhuset
 og trak Vognen til
 med dem og lagde
 dem paa Volden.
 Emd. kørte Sod dertil
 fra Damstederne

26. Løverdage Kørte vi og Sod fra
 Damstederne vi tog
 hver gang et Læs
 Digie eller et
 Læs Møg og kørte
 paa Markmøgdyng
 Emd. jeg fik 1/2 Tde
 Byg af Simon
 men han vilde heldst
 laane mig det til
 næste Aar, dette
 tog jeg og paa denne

- Grund da jeg har solgt mere, end som jeg got kan undvære af den Aarsag Leverancen var saa beleiligt og jeg ei havde gjort rigtig sammen regning paa hvormeget jeg havde. Simon betalte mig 2 Rbd 14 sk for noget Flesk 1/2 Tde havre og noget Bdv. Ch. Andreassen fik en del Lod som han har kjøbt 1 Lpd 15 pd a 2mk 2 sk pdet Summa 10 rd 5 mk 14 sk at betales inden 4de Juli d. A. de bagede og rydde Sengene, de ryddede tøi og lagde oven paa Lyngen
27. Søndag Laante Peder 5 Rdb. Skrev et Brev til Broder N. og sendt med Peder Var til Kirke med Ane og Ch. der blev i Dag holdet et lidet Jubel Tale over en Text som findes beskrevet hos Evangelisten Matheus 10 Capitel 32 Vers som lyder saa: Hvo som bekjender sig for Menneskene den vil jeg og bekjende for min himmelske Fader, og det modsatte i følgen Vers. I den Anledning at de 300 Aar nu ere forløbne siden den Augsburgske Confession eller den Christelige Troes offentlige Bekjendelse i disse Riger og Lande, Broder A. hjem Morbror Peder her
28. Mandag Var mig og Ch. med M. Broder ved Hadderis at skulde hjælpe ham at tage Odderen, men dette slog fejl Emd. kastede Ch. Leer mig og Ane kjørte Sod som vi tog ved Feldborg Vei og kjørte til og lagde paa Digie nu denne dermed afgjort, de satte sidste af Kaaljord med Kaalplanter.
29. Tirsdag Regnveir Vi kjørte Sand 10 Læs paa det f. A. hjemkjørte Leer 6 Læs om Middagen Eltede vi dette med de 4re 2aarige Ungnøder Ch. hentede et Læs Tørv i Østre Hede med Stud 1 Læs Træk til Leeret norden Agrene i Dag toede og klippede de Lammene 26 Stkr Jeg købte af I. Rask 2 Axelstok 1 rd 1 mk 1 Kjepstok 3 mk 1 Heelskovl 1 mk 4 sk 1 Grebskaft 4 sk 2 Vognkjep 8 sk 1 Skovisblad og skaft af N. Dyrberg 1 mk 2 rd 1 mk
30. Onsdag Kjørte vi 6 Læs Leer hjem Lagde dette uden for Aftægtshusets Dør hvor det for størstedelen skulde bruges kjørte 12 Læs Sand deri. Jeg købte af M. Morsing 1 Pr Vognhjul 3 Rd 1 Plovhjul 1 Rd til at købe Fisk for 1 Rd Moder og Ane klinede i Dag Emd. jevnede mig og Ch. noget gulvet i Aftuset savede en Fyrtræ til Dørstolper, til Brygersdør